

УДК 342.2.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.1.35>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКУВАННЯ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Ветчінова О.О.,

здобувачка третього (наукового) рівня освіти

*Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська Юридична Академія»*

ORCID: 0009-0007-5580-8938

e-mail: o.o.vietchinova@gmail.com

Ветчінова О.О. Правове регулювання спадкування в період воєнного стану в Україні.

У статті досліджується правове регулювання спадкування в Україні в умовах воєнного стану, запровадженого Указом Президента України. Акцентовано увагу на змінах у правовому механізмі спадкових правовідносин, зумовлених особливим правовим статусом держави. Досліджено практичні аспекти роботи нотаріусів за умов відсутності доступу до Спадкового реєстру, регламентовані Порядком вчинення нотаріальних дій та іншими підзаконними актами. Виявлено прогалини у правовому регулюванні, зокрема відсутність чітких механізмів підтвердження неналежного функціонування Спадкового реєстру, що ускладнює нотаріальну практику та може призводити до притягнення нотаріусів до відповідальності. Розглянуто судову практику щодо поважності причин пропуску строку для прийняття спадщини в умовах воєнного стану. Запропоновано внесення змін до законодавства, що унормовує ці аспекти. Розглянуто питання внесення відомостей про заповіти, посвідчені уповноваженими особами в умовах воєнного стану, а також юридичну невизначеність щодо заповітів військовослужбовців, отриманих нотаріусами або ж уповноваженими працівниками органів місцевого самоврядування після завершення воєнного стану. Запропоновано продовжити дію відповідних положень на один рік після припинення воєнного стану. Проаналізовано правовий статус осіб, які мають право посвідчувати заповіти під час воєнного стану, та запропоновано удосконалення законодавства шляхом узгодження Закону України «Про нотаріат» із постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану». Також розглянуто питання видачі свідоцтва про право на спадщину особам, пов'язаним із державою-агресором, та перспективи законодавчого врегулювання цих відносин. З урахуванням іноземного досвіду запропоновано впровадити в Україні особливий вид заповітів, посвідчуваний свідками. Запропоновані зміни спрямовані на забезпечення правової визначеності та ефективного функціонування механізму спадкування в умовах воєнного стану.

Ключові слова: нотаріат, спадкування, спадщина, воєнний стан.

Vietchinova O.O. Legal regulation of inheritance during martial law in Ukraine.

The article examines the legal regulation of inheritance in Ukraine under martial law, introduced by the Decree of the President of Ukraine. Attention is focused on changes in the legal mechanism of inheritance relations due to the state's special legal status. Practical aspects of notaries' work in the absence of access to the Inheritance Register, regulated by the Procedure for Notarial Acts and other subordinate acts, are analyzed. Gaps in legal regulation are identified, particularly the lack of clear mechanisms for confirming the improper functioning of the Inheritance Register, which complicates notarial practice and may lead to notaries being held liable. Judicial practice regarding the validity of reasons for missing the deadline to accept inheritance under martial law is considered. Amendments to legislation to regulate these aspects are proposed. The issue of entering information about wills certified by authorized persons under martial law is examined, along with the legal uncertainty regarding wills of military personnel received by notaries or authorized employees of local self-government bodies after the end of martial law. It is proposed to extend the validity of the relevant provisions for one year after the termination of martial law. The legal status of persons authorized to certify wills during martial law

is analyzed, and legislative improvements are suggested by aligning the Law of Ukraine «On Notariate» with the Cabinet of Ministers of Ukraine's resolution «Certain Issues of Notariate under Martial Law.» The issuance of certificates of inheritance rights to persons associated with the aggressor state and prospects for legislative regulation of these relations are also considered. Taking into account foreign experience, the introduction of a special type of will certified by witnesses in Ukraine is proposed. The suggested changes aim to ensure legal certainty and the effective functioning of the inheritance mechanism under martial law.

Key words: notary, inheritance, legacy, martial law.

Постановка проблеми. Відповідно до Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» [1], затвердженого Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX [2], в Україні з 24 лютого 2022 року введено правовий режим воєнного стану, який триває і понині. Три роки перебування України в особливому правовому статусі передбачає адаптацію усіх сфер суспільних відносин до них, зокрема, в частині законодавства. Тож правове регулювання спадкування в період воєнного стану в Україні не стало виключенням і зазнало змін, які потребують детального аналізу, адже спадкування нерозривно пов'язано з правом власності, гарантованим частиною четвертою статті 41 Конституції України [3].

Метою дослідження є аналіз застосування існуючого законодавства України у спадкових правовідносин в умовах воєнного стану та комплексне дослідження проблем у змінах правового регулювання спадкування.

Стан дослідження. Попри той факт, що тема є відносно новою для українського законодавства, вже напрацьовано значний пласт статей та матеріалів теж конференцій авторства І.С. Тімуш, І.В. Коваль, О.О. Кармаза, І.І. Голубенко, О.Ю. Грачова, М.О. Маслова, Л.І. Горпинич, О.Є. Кухарев, Я.І. Юрова, Л.О. Магдій, І.Я. Бабецька, І.О. Дзера, О.М. Чабан. Всі наявні дослідження переважно мають ознайомлювальний характер, тож залишились неопрацьованими ряд спірних положень законодавства, які буде розглянуто далі.

Виклад основного матеріалу. Конкретні вказівки щодо дій нотаріуса в частині спадкування в умовах воєнного стану відображені у підзаконних нормативно-правових актах, розглянемо окремі з них.

Відповідно до абзацу другого пункту 8 глави 3 розділу II, абзацу другого підпункту 2.7 пункту 2 глави 10 розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, за відсутності доступу до Спадкового реєстру нотаріус все одно відкриває спадкову справу та здійснює усі інші передбачені законом дії, але з подальшим внесенням відповідних відомостей та перевіркою наявності іншої спадкової справи / заповіту / спадкового договору протягом п'яти робочих днів з моменту відновлення доступу до реєстру. Якщо виявиться, що спадкова справа вже заведена – усі матеріали мають акумулюватись у того нотаріуса, де спадкова справа була заведена раніше [4]. Аналогічні положення розміщені у пункті 1.8 розділу I Положення про Спадковий реєстр [5].

Водночас відповідно до підпункту 7 пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» строки внесення відомостей до Спадкового реєстру продовжуються на час їх «неналежного функціонування», що має бути підтверджено держателем реєстру – державним підприємством «Національні інформаційні системи» [6]. Тим не менш поза регулюванням залишається ряд питань, які зводять нанівець практичну значимість цих норм:

1) У якій формі та в який строк державне підприємство «Національні інформаційні системи» має повідомити про неналежне функціонування Спадкового реєстру? Чи необхідно періодично самостійно оновлювати веб-сторінку Спадкового реєстру?

2) Що розуміється під «неналежним функціонуванням» – перебої, неможливість вчинення окремих дій чи повне відключення?

3) Яким чином фіксується момент відновлення коректної роботи Спадкового реєстру / повернення доступу до нього? Чи тотожний цей момент моменту, коли нотаріус дізнається про відновлення роботи Спадкового реєстру?

Всі ці питання важливі принаймні задля більш оперативного повернення нотаріусів до роботи із Спадковим реєстром і виключення протиправності притягнення їх до відповідальності. Для внесення ясності пропонуємо викласти підпункт 7 пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» у наступній редакції:

«7) визначений законодавством строк для внесення нотаріусом відомостей до єдиних та державних реєстрів, що функціонують у системі Міністерства юстиції, продовжується на підтверджений у спеціальному відведеному підрозділі на офіційному веб-сайті державним підприємством “Національні інформаційні системи” час їх неналежного функціонування (неможливості відкриття державних реєстрів або внесення записів до них);».

Інший проблемний аспект регулюється пунктом 2.3 розділу II Положення про Спадковий реєстр [5], абзацом п'ятим пункту 8 Порядку державної реєстрації заповітів, спадкових договорів і заведених спадкових справ у Спадковому реєстрі [7]. Так, внесення відомостей про заповіти, посвідчені особами, які в умовах воєнного стану відповідно до законодавства мають право їх посвідчувати, вносяться до Спадкового реєстру тими нотаріусами, які приймають їх на зберігання.

Важливо, що вищезгаданий пункт 8 Порядку державної реєстрації заповітів, спадкових договорів і заведених спадкових справ у Спадковому реєстрі діє до припинення або ж скасування воєнного стану. Виникає цілком доречне питання – як бути із заповітами загиблих військових, які з огляду на складнощі передачі із зони бойових дій отримані лише після воєнного стану.

Вирішити цю проблему можливо шляхом уточнення примітки до пункту 8 Порядку державної реєстрації заповітів, спадкових договорів і заведених спадкових справ у Спадковому реєстрі, поширивши дію абзацу п'ятого пункту 8 на один рік з моменту припинення чи скасування воєнного стану.

Щодо осіб, які мають право посвідчувати заповіти в умовах воєнного стану варто зауважити, що законодавець розкриває лише таке явище як «заповіти, прирівнювані до нотаріально посвідчених» (стаття 40 Закону України «Про нотаріат») [8], не виокремлюючи тих, хто має право посвідчувати заповіти виключно під час воєнного або надзвичайного стану.

Натомість такий перелік надано у пункті 4 постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану». На нашу думку, це якісно видозмінений та розширений перелік із пункту 4 частини першої статті 40 Закону України «Про нотаріат», адже окрім військовослужбовців та за місцем дислокації додано працівників інших органів, які безпосередньо забезпечують національну безпеку та оборону, начальників таборів для військовополонених, а також надано можливість передоручення права посвідчення заповітів.

На нашу думку, треба покращити пункт 4 частини першої статті 40 Закону України «Про нотаріат» шляхом поглинання пункту 4 постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану».

Щодо зупинення процедури спадкування, то абзац четвертий підпункту 1 пункту 1 постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» як одне з виключень щодо зупинення нотаріальних дій з особами, пов'язаними з державою-агресором, передбачає видачу свідоцтва про право на спадщину. Ця норма діє допоки в парламенті не приймуть закон на врегулювання відносин за участю осіб, пов'язаних з державою-агресором [6].

Перелік осіб, пов'язаних з державою-агресором, наведено у постанові Кабінету Міністрів України «Про забезпечення захисту національних інтересів за майбутніми позовами держави Україна у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації». Так як ми досліджуємо тему спадкування, то обмежимося тим, що критерієм віднесення до таких осіб є виключно громадянство держави-агресора [9].

Станом на момент написання цієї статті відповідний закон ще не прийнято, що дозволяє громадянам держави-агресора успадковувати майно з подальшим потенційним використанням на шкоду національному суверенітету України. Водночас абсолютно безперешкодно успадковувати майно на території України можуть громадяни таких недружніх країн як Республіка Білорусь та Іран, громадяни будь-яких інших країн, які підтримують повномасштабне вторгнення.

Міжнародні стандарти змушують виключати прямо заборону на спадкування, але можна принаймні передбачити особисту явку для прийняття спадщини за місцем знаходження основної спадкової маси в Україні. Таким чином правоохоронні органи затримують підозрюваних або ж майно перейде у власність спадкоємців з України / дружніх країн / у власність держави.

Спадкуванню в період воєнного стану присвячені пункти 20 та 21 Розділу «Прикінцеві та перехідні положення» Цивільного кодексу України [10]. Розглянемо їх детальніше.

Насамперед, позитивним нововведенням вважаємо обчислення строків для прийняття спадщини з моменту реєстрації смерті, а не самої смерті, якщо смерть зареєстрована пізніше ніж через один місяць. Водночас час відкриття спадщини все одно прив'язаний до фактичної дати смерті чи

оголошення особи померлою. Діятиме дане положення навіть протягом 2 років з моменту припинення або скасування воєнного стану.

Також якщо місце відкриття спадщини окуповане, перебуває в зоні бойових дій, то будь-які заяви в межах спадкової справи можна подати будь-якому нотаріусу. Якщо чіткі хронологічні межі початку та завершення перебування місця відкриття спадщини в окупації чи зоні бойових дій у порядку, встановленому законом, визначити не видається можливим, то подача заяв по спадковій справі подається за місцем подання першої такої заяви.

У зв'язку з повномасштабним вторгненням з'явилося нове право для спадкування за Законом України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України». Відповідно до частини четвертої статті 6 цього Закону після отримання свідоцтва про право на спадщину по спадкоємцю приймається рішення про надання компенсації за знищене нерухоме майно, яке мало бути успадковане [11].

Доречне питання у своїй статті підіймають І.С. Тімуш та І.В. Коваль – як приймати спадщину військовослужбовцю, який без ротацій перебуває у зоні бойових дій понад півроку, адже заява про прийняття спадщини подається особисто. Аналогічно постає питання щодо військовополонених чи ув'язнених на території держави-окупанта [12, с. 146].

Зауважимо, що поважність причин пропуску прийняття спадщини можна довести в судовому порядку, тож навіть відсутність законодавчого регулювання зазначеного питання не стоїть на заваді захисту прав та інтересів спадкоємців.

Наявна відповідна практика Верховного Суду в частині поважності пропуску строків прийняття спадщини через вплив повномасштабного вторгнення. Згідно з постановою КЦС ВС від 20 березня 2024 року у справі № 545/1231/23 судом встановлено, що село, у якому проживала позивачка, відносилось до території ведення бойових дій (зокрема, піддавалось бомбардуванням, що призвело до погіршення її стану здоров'я). Ці обставини визнано поважними для пропуску строків прийняття спадщини [13]. Тож переконані, що суди будуть враховувати службу у Збройних силах України чи інших військових формуваннях з метою захисту суверенітету України як поважну обставину пропуску строку прийняття спадщини.

Якщо звернутись до іноземного досвіду, то стаття 700 Цивільного кодексу Іспанії передбачає особливу форму заповіту на випадок загрози смерті. Посвідчується він 5 будь-якими свідками без участі нотаріуса [14]. Такий підхід видається більш гнучким і враховуватиме складні життєві обставини. Його можна впровадити до законодавства шляхом викладення частини третьої статті 1247 Цивільного кодексу України у такій редакції:

«3. Заповіт має бути посвідчений нотаріусом, іншими посадовими, службовими особами, визначеними у статтях 1251-1252 цього Кодексу, або п'ятьма свідками в обставинах, коли заповідь загрожує смертю, а інші способи посвідчення недоступні.»

Також до цієї норми потрібно буде привести у відповідність підзаконні нормативно-правові акти в частині реєстрації такого заповіту.

Висновки. В умовах воєнного стану правове регулювання спадкування в Україні зазнало значних змін, спрямованих на адаптацію нотаріальної практики до реалій воєнного часу. Аналіз відповідних нормативних актів виявив низку проблемних питань, що залишаються неврегульованими, зокрема щодо функціонування Спадкового реєстру, посвідчення заповітів та їх реєстрації, а також правового статусу осіб, які можуть засвідчувати заповіти під час воєнного стану.

Запропоновані зміни до законодавства покликані усунути існуючі правові прогалини. Йдеться, зокрема, про уточнення процедури внесення даних до Спадкового реєстру після відновлення його роботи, визначення осіб, які мають право посвідчувати заповіти у воєнний час, та продовження строків реєстрації заповітів військових. Крім того, важливо врахувати подальшу інтеграцію положень спеціальних урядових постанов у законодавство про нотаріат для підвищення його правової визначеності.

З огляду на викладене, подальша адаптація спадкового законодавства до умов воєнного стану має відбуватися через комплексне доопрацювання нормативної бази з урахуванням практичних викликів, що виникають у діяльності нотаріусів та з огляду на різні життєві обставини спадкоємців та спадкодавців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 20.03.2025).
2. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (дата звернення: 20.03.2025).
3. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.03.2025).
4. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: наказ Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 року № 296/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text> (дата звернення: 20.03.2025).
5. Про затвердження Положення про Спадковий реєстр: наказ Міністерства юстиції України від 07 липня 2011 року № 1810/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0831-11#Text> (дата звернення: 20.03.2025).
6. Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.03.2025).
7. Про затвердження Порядку державної реєстрації заповітів, спадкових договорів і заведених спадкових справ у Спадковому реєстрі: постанова Кабінету Міністрів України від 11 травня 2011 року № 491. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.03.2025).
8. Про нотаріат: Закон України від 02 вересня 1993 року № 3425-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1993, № 39, ст. 383. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> (дата звернення: 20.03.2025).
9. Про забезпечення захисту національних інтересів за майбутніми позовами держави Україна у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації: постанова Кабінету Міністрів України від 03 березня 2022 року № 187. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.03.2025).
10. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, №№ 40–44, ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 20.03.2025).
11. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 23 лютого 2023 року № 2923-IX. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2023, № 60, ст. 191. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text> (дата звернення: 20.03.2025).
12. Тімуш І.С., Коваль І.В. Особливості спадкування в умовах воєнного стану в Україні. *Юридичний вісник*, 4 (69) 2023. С. 144–150.
13. Постанова КЦС ВС від 20 березня 2024 року у справі № 545/1231/23: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117823680> (дата звернення: 20.03.2025).
14. Цивільний кодекс Іспанії [Real Decreto de 24 de julio de 1889 por el que se publica el Código Civil]. URL: <https://boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1889-4763&p=20180804&tn=2> (дата звернення: 20.03.2025).